

Стан, тенденції та перспективи розвитку аграрної економіки

Колективна монографія

Частина 1

Умань - 2012

РОЗДІЛ 2. ГАЛУЗЕВИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Регіональні особливості розвитку підприємств продовольчої сфери

Специфічні форми прояву загальних закономірностей становлення і розвитку продовольчої сфери визначаються численними особливостями і факторами, найбільш суттєвими серед яких є її роль і значення у забезпеченні розширеного відтворення суспільного виробництва за рахунок провідних видів економічної діяльності, зокрема секцій: А – сільське господарство, мисливство, лісове господарство; В – рибальство, рибництво, підсекції DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, яка є складовою секції D – переробна промисловість.

На регіональному рівні діяльність підприємств продовольчої сфери здійснюється як за рахунок агропромислового виробництва, в основному зосередженого в низинній природно-економічній зоні, так і завдяки наявності значних площ полонинських, лісових угідь гірських та передгірних територій Закарпатської області та наявного у них природно-ресурсного потенціалу.

Проблеми регіонального розвитку агропромислового виробництва у напрямі раціонального використання його ресурсного потенціалу, ефективного функціонування підприємств продовольчої сфери порушувались у роботах В. Г. Андрійчука, І. Ф. Баланюка, П. П. Борщевського, Б. І. Дяченка, М. А. Лендела, В. П. Мікловди та ін. Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок з цих питань, дослідженнями не охоплено всього спектру особливостей діяльності підприємств продовольчої сфери на регіональному рівні.

Найбільш визначальними передумовами регіонального розвитку продовольчої сфери за видами економічної діяльності, є¹³¹: сприятливі природнокліматичні умови для вирощування сільськогосподарської сировини з метою виробництва продукції харчової промисловості; достатня кількість виробничих потужностей сучасного матеріально-технічного оснащення і технічного рівня, що спроможні забезпечити ефективну переробку місцевої сировини у високоякісні продукти харчування; розвинена виробнича і соціальна інфраструктура, спроможна забезпечити ефективний розвиток

¹³¹ Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренько, Е. І. Шелудько; за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с. – с. 111.

виробництва продовольства; розвиток ринків збуту продовольчих товарів, мережі підприємств оптової і роздрібною торгівлі продовольчими товарами; розвиток мережі транспортування продовольчих товарів з місць їх виробництва до споживачів; кваліфіковані трудові ресурси, спроможні забезпечити ефективний розвиток виробництва і реалізацію харчових продуктів; довгострокова практика розвитку провідних видів економічної діяльності зазначених секцій КВЕД; сприятливе геополітичне положення регіону, яке дає змогу на основі всебічного використання переваг територіального поділу праці формувати розвинений експортний потенціал продовольчих товарів, виходити в конкурентній боротьбі на регіональні й світовий ринки продовольства.

Одними з найбільш поширених і важливих показників розміщення об'єктів аграрного виробництва, рибництва, лісового господарства та харчової промисловості є кількість їх підприємств, зосереджених у різних регіонах, їх частка в загальній кількості підприємств, обсяг продовольчої продукції, що виробляється в окремих регіонах, її питома вага в загальному обсязі продукції.

У кожному з регіонів склалися і функціонують продовольчі комплекси агропромислового виробництва, рибництва та лісового господарства відповідної спеціалізації, оскільки в одних регіонах вони можуть бути ширші за набором галузей та видів економічної діяльності, а в інших – вужчі.

Розвиток продуктивних сил сприяє поглибленню регіональної спеціалізації, концентрації зусиль регіональних сфер продовольчої безпеки на виробництві тих видів продукції, для яких на території області чи району склалися найсприятливіші умови. Регіони Українських Карпат, в тому числі Закарпатська область, характеризуються вигідним геополітичним розташуванням, оскільки межують з п'ятьма європейськими державами, а саме: Угорщиною, Польщею, Словаччиною Румунією та Молдовою, і перебувають на перехресті міжнародних транспортних коридорів „Північ-Південь” і „Схід-Захід”, що створює сприятливі умови для адаптації зарубіжного досвіду аграрного господарювання, зовнішньоекономічних контактів з суб'єктами сільськогосподарського виробництва, підвищує роль цієї території в інтеграції України в європейські структури.

Транспортна доступність Закарпатської області стимулює ріст спільного підприємництва, сприяє інвестуванню коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів в аграрний сектор економіки краю та підприємства харчової промисловості. Станом на 01.01 2010 р. із усіх 355,0 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, які надійшли в область, у виробництво харчових

продуктів, напоїв та тютюнових виробів (підсекція DA, за КВЕД відноситься до секції D – переробна промисловість) було вкладено 41,3, або 11,6 % проти 18,1 млн. дол. США на початок 2006 р.¹³²

Серед зовнішніх чинників досить важливим є реноме країни та її регіонів на ринку інвестицій, що значною мірою залежить від рівня законодавчого захисту іноземних інвестицій та можливості вивозу прибутків [4, с. 31]. Інвестиційну привабливість України, в тому числі Закарпатської області, за видами економічної діяльності характеризує табл. 1.

Для іноземного інвестування (табл. 1) загалом, в тому числі за видами економічної діяльності, характерні такі тенденції та динаміка: по-перше, у 2009 р. порівняно з 2006 р. прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в економіку України зросли більше ніж у 2,1 раза, або на 18,8 млрд. дол. США, а порівняно з 2008 р. – в 1,2 раза, або на 6,2 млрд. дол., а в Закарпатській області відповідно в 3,4 раза, або на 101 млн. дол., а порівняно з 2008 р. зменшились на 2,8 %, або на 9,5 млн. дол. США.

По-друге, регіон значно відстає від України в обсягах ПІІ в розрахунку на 1 особу. Так, якщо в економіку України у 2006 р. на 1 особу було внесено 359,9, то в Закарпатську область – тільки 210,0 дол. США, а в 2009 р. відповідно 775,3 та 286,9 дол. США. В аналізованих видах економічної діяльності у сфері продовольчої безпеки частка ПІІ в економіку України у 2006 р. становила 10,5 % до всього обсягу таких інвестицій, в Закарпатській області 19,4 %, у 2009 р. відповідно 9,1 та 13,7 %. Найбільш привабливою для іноземних інвестицій є підсекція DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, на яку в 2006 р. припадало 6,9 % всіх іноземних інвестицій України та 15,4 % – у Закарпатті. Приріст іноземних інвестицій в продовольчу сферу України хоч і має наростаючу тенденцію, але проходить значно повільніше порівняно з такою тенденцією щодо всього обсягу ПІІ, у Закарпатській області, навпаки, спостерігається протилежна тенденція.

У ринковому середовищі для держави та її регіонів досить важливим чинником, безперечно, є стан торгово-економічних відносин із сусідніми та іншими країнами світу, зокрема наявність квот та обсяги експорту й імпорту певних товарів, тарифних та інших обмежень¹³³.

¹³² Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с. – с. 240.

¹³³ Прадун В.П. Сталый розвиток регіональних і агропромислових комплексів / В. П. Прадун; НАН України. Об'єдн. ін-т економіки. – Київ, 2005. – 256 с. – с. 32.

1. Прямі іноземні інвестиції в Україну та Закарпатську область за видами економічної діяльності*

(на початок року; млн. дол. США)

Види економічної діяльності	Україна						Закарпатська область					
	2006		2008		2009, % до:		2006		2008		2009, % до:	
	2006	2008	2006	2008	2006	2008	2006	2008	2006	2008	2006	2008
Всього	16890,0	29542,7	35723,4	211,5	120,9	244,3	345,3	335,8	137,4	97,2		
в тому числі на 1 особу, дол. США	359,9	637,7	775,3	215,4	121,6	210,0	278,4	286,9	136,6	103,1		
За провідними видами економічної діяльності у продовольчій сфері												
Секція А – Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	298,6	557,1	803,2	269,0	144,2	4,9	3,0	3,0	61,2	100,0		
Розділ 01- сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	292,0	552,7	799,0	273,6	144,5	1,5	1,7	1,6	106,7	94,1		
Розділ 02 – лісове господарство	6,6	4,4	4,2	63,6	95,4	3,3	1,4	1,4	42,4	100,0		
Секція В – Рибальство, рибництво	2,1	0,5	5,3	252,4	1060,0	-	-	-	-	-		
Підсекція DA – Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1169,3	1564,0	1655,5	141,6	105,8	37,6	41,7	39,9	106,1	95,7		
Разом:	1768,6	2678,7	3267,2	184,7	122,0	47,3	47,8	45,9	97,0	96,0		
Аналізовані види, % до підсумку	10,5	9,1	9,1	x	x	19,4	13,87	13,7	x	x		
В тому числі,	1,8	1,9	2,2	x	x	2,0	0,9	0,9	x	x		
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство												
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	6,9	5,3	4,6	x	x	15,4	12,1	11,9	x	x		

*Розраховано за джерелами: Економічне і соціальне становище Закарпатської області: статистичний бюлетень за січень 2009 р./Головне управління статистики у Закарпатській області; відомощі щодо випуску Гриник Г. Д. – Ужгород, 2009. – 133 с. Статистичний збірник „Регіони України”/ Державний комітет статистики України, 2010; за ред. О. Г. Осауленка. – Ч. II. – К., 2010. – 807 с. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 566 с.

У зв'язку з цим доцільно проаналізувати експортно-імпортні операції Закарпатської області, в тому числі в продовольчій сфері (табл. 2).

2. Товарна структура експорту-імпорту продовольчої продукції Закарпатської області*

(млн. дол. США)

	Експорт				Імпорт			
	2005	2008	2009	2009, % до 2005	2005	2008	2009	2009, % до 2005
Всього	552,3	1220,6	935,0	169,3	686,4	1866,1	952,9	138,8
В тому числі продовольча продукція								
Живі тварини; продукти тваринного походження	3,6	0,02	-	-	3,5	6,1	2,7	77,1
Продукти рослинного походження	9,5	7,0	14,5	152,6	1,6	6,6	4,5	281,3
Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,05	-	-	-	0,1	0,3	0,5	500,0
Готові харчові продукти	17,8	47,6	37,7	211,8	13,9	46,5	29,8	214,4
Разом:	30,95	54,6	52,2	168,7	19,1	59,5	37,5	196,3
Аналізовані види, % до всього	5,6	4,5	5,6	x	2,8	3,2	3,9	x

*Розраховано за джерелом: Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с. – с. 223-224.

У товарній структурі експорту-імпорту Закарпатської області як усіма товарами, так і продовольчою продукцією переважає імпорт над експортом, внаслідок чого сальдо зовнішньої торгівлі товарами в усі аналізовані роки було негативним, в тому числі продовольчою продукцією, за винятком 2009 р.

Вигоди географічного й геоекономічного розташування регіону не обмежуються наведеним переліком, оскільки сюди ще можна віднести інші фактори, що забезпечують як економічну, так і продовольчу безпеку, а саме¹³⁴: можливість використання альтернативних джерел електроенергії, будівництво міні гідроелектростанцій і використання потужності малих рік та потоків (кількість їх становить 9429), встановлення вітроенергетичних установок, які б виробляли дешеву електроенергію. Окремі спеціалізовані (несільськогосподарські) підприємства продовольчої сфери мають можливість збільшити розлив і реалізацію мінеральних вод із джерел та свердловин родовищ, що знаходяться на їх території. Незначною мірою поки що використовуються підземні термальні води, що могло б сприяти розвитку

¹³⁴ Міклова В. П. Агропромислове виробництво регіону в умовах ринкових трансформацій / В. П. Міклова, М. В. Газуда. – Ужгород : Ліра, 2008. – 224 с. – с. 180.

тепличного господарства, зокрема його обігріву з метою нарощування виробництва овочевої продукції.

Отже, можна стверджувати, що вигоди геоелекономічного та географічного розташування Закарпаття безпосередньо впливають на можливості розширеного відтворення продовольчої сфери та сприяють раціональному використанню сукупності еколого-елекономічних та соціальних особливостей регіону нині й у майбутньому.

Відповідно до організаційних і методологічних принципів ведення ЄДРПОУ (Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України) та державних статистичних класифікацій суб'єкти господарювання класифікуються за організаційно-правовою формою господарювання, видами економічної діяльності (рис. 1), адміністративно-територіальною належністю тощо¹³⁵.

Рис. 1. Структура суб'єктів ЄДРПОУ Закарпатської області за видами економічної діяльності (на 1 січня 2010р.; відсотків)¹³⁵

У структурі суб'єктів ЄДРПОУ Закарпатської області на сільське, лісове господарство та рибальство припадало 10,9 %, а в Україні – 7,0 % до загальної кількості суб'єктів (рис. 1). Водночас на промисловість регіону припадає 11,2 % до всіх суб'єктів ЄДРПОУ, в той час як в Україні – 10,0 %. Однак у

¹³⁵ Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с. – с. 73, с. 74.

промисловості не виділяється кількість суб'єктів у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів по Україні¹³⁶.

Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за провідними секціями видів економічної діяльності регіону, які формують продовольчу безпеку, представлено у табл. 3.

3. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ Закарпатської області за видами економічної діяльності продовольчої сфери*

(на початок року; од.)

Види економічної діяльності у продовольчій сфері	Секції та інші підрозділи КВЕД	2001	2009	2010	2010, % до:	
					2001	2009
Усього		15476	20510	20747	134,1	101,2
Сільське, господарство, мисливство, лісове господарство	Секція А	1616	2280	2264	140,1	99,3
Рибальство, рибництво	Секція В	14	63	60	428,6	95,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Підсекція ДА (у складі секції D – переробна промисловість)	448	427	425	94,9	99,5
Разом:		2078	2770	2749	663,6	294,0
Види економічної діяльності у продовольчій сфері, % до підсумку		13,4	13,5	13,3	x	x

*Розраховано за джерелом: Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с. – с. 74.

До 2010 р. кількість суб'єктів ЄДРПОУ (табл. 3) за всіма видами економічної діяльності мала зростаючу тенденцію, оскільки порівняно з 2001 р. збільшилася на 34,1 %, а проти 2009 р. – на 1,2 %. У продовольчій сфері характерна спадна тенденція щодо кількості суб'єктів ЄДРПОУ за видами економічної діяльності. Однак кількість суб'єктів ЄДРПОУ за видами економічної діяльності не характеризує рівень продовольчої безпеки. На нашу думку, більш узагальнюючим показником є рівень забезпеченості земельними ресурсами сільськогосподарського призначення, передусім орними землями. В Україні частка ріллі у загальній площі сільгоспугідь у 1990 р. займала 80,7 % (33,4 із 41,4 млн. га), а в 2009 р. 84,6 % (30,9 із 36,6 млн. га), що свідчить про високу їх розораність. Водночас у Закарпатській області частка ріллі у сільгоспугіддях у 1990 р. становила 45,4, а в 2009 р. – 47,9 %, що засвідчує недостатній рівень продовольчої безпеки регіону у вирощуванні та переробці зернових культур.

¹³⁶ Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство“, 2010. – 566 с. – с. 83.

В умовах Закарпатської області важлива роль у продовольчій безпеці належить класу 02.01 – лісівництво, лісове господарство, і зокрема підкласу 02.01.2 – одержання продукції лісового господарства, зокрема такому виду, як збирання соків (березового, кленового тощо). Збирання лісових грибів неправомірно віднесено до сільського господарства, зокрема до класу 01.12 – овочівництво. Це ж стосується і класу 01.13 – вирощування фруктів, ягід, горіхів, культур для виробництва напоїв і прянощів, до якого включено також збирання дикорослих фруктів та ягід¹³⁷. Вважаємо, що Національний класифікатор України необхідно удосконалити, і два останні види економічної діяльності віднести до вже відміченого підкласу 02.01.2 – одержання продукції лісового господарства.

У гірській та передгірній природно-економічних зонах зосереджена незначна площа орних земель, а враховуючи несприятливі умови для ведення сільськогосподарського виробництва (мало-контурність земель сільськогосподарського призначення, вертикальну зональність, значно менший вегетаційний період порівняно з низинною природно-економічною зоною тощо), в зв'язку з чим товаровиробники продовольчої сфери неспроможні вирішити продовольчу безпеку в основних видах рослинницької продукції, тому їх доцільно спеціалізувати на вирощуванні та виробництві продукції тваринництва, оскільки все наявне поголів'я основних видів тваринництва, має змогу протягом 100-115 днів у році випасатися на полонинах, а це вагомий резерв для нарощування поголів'я тварин та виробництва екологічно чистої тваринницької продукції. Незаперечним є факт, що потенціал полонинських угідь далеко не використаний, але для підвищення їх продуктивності необхідні значні обсяги капіталовкладень, в тому числі в трудовий потенціал тваринницької галузі.

Продовольча безпека в наших дослідженнях розглядається у ширшому діапазоні, оскільки в її основу закладено діяльність підприємств продовольчої сфери за провідними секціями КВЕД, а саме: А – сільське господарство, мисливство, лісове господарство; В – рибальство, рибництво, підсекції DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, яка є складовою секції D – переробна промисловість. На продовольчу безпеку регіону як у виробництві рослинницької, так і тваринницької продукції,

¹³⁷ Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 – 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 р. № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375//Збірник „Класифікація видів економічної діяльності”. – К., 2006. – 191 с. – с. 16.

негативний вплив справило двократне зменшення площ кормових культур, та поголів'я худоби, а також ліквідація тваринницьких комплексів.

Водночас, незначну роль у забезпеченні продовольчими ресурсами відіграє рибальство, рибництво. Проте, суттєва роль у продовольчій безпеці регіону належить продукції побічного користування лісу, оскільки більше половини території області вкрита лісами. На внутрірегіональному рівні найнижчою є забезпеченість орними землями у гірській та передгірній природноекономічних зонах, що свідчить про низький рівень їх продовольчого забезпечення. Подальші дослідження будуть спрямовані на окреслення підходів щодо активізації діяльності підприємств продовольчої сфери.